

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

46

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM 1959

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

BOEKBESPREKINGEN

P. Naster, *La Collection Lucien de Hirsch, Catalogue des monnaies grecques*, Bibliothèque Royale de Belgique, Cabinet de Médailles, Bruxelles 1959.

De collectie De Hirsch in het Brusselsche Penningkabinet is een van de indrukwekkendste verzamelingen Griekse munten. Indrukwekkend ten eerste door zijn twee unieke hoogtepunten: de tetradrachme van Aetna, naar veler gevoel de mooiste Griekse munt, en alleen al een reis naar Brussel waard, en de tetradrachme van Zankle, die hoogst interessante historische en kunsthistorische problemen zal blijven oproepen. Maar daarnaast kent deze tamelijk kleine collectie van 1877 exemplaren een zeer groot aantal prachtige of bijzondere munten, als bijv. Tarente 77, 85-7; Sirinos 176; Thurioi 181; Rhegion 245; Gela 397-8, 402-3; Himera 419; Syracuse (dekadr. Kimon) 595; Siculo-Punisch 832; Getas 1001; Alexander van Pherae 1162; Tenestinoi 1177; Athene (dekadr.) 1272; Cappadocië 1621, 1623; Bactrië 1780.

De charme van deze collectie ligt dus zowel in zijn hoge artistieke peil, als in de betrekkelijk geringe omvang; het is echt een verzameling om eens rustig te bekijken. De verfijnde smaak van de jong gestorven baron Lucien de Hirsch (1856—87) blijkt ook uit zijn vazen en terracotta's, die tegelijk aan het Brusselsche kabinet vermaakt werden.

Het is te begrijpen, dat deze trots van de antieke afdeling in de rij van gepubliceerde belangrijke collecties niet mocht ontbreken. In 1941 al werd door Naster, toentertijd verbonden aan het Penningkabinet, thans professor te Leuven, aan een zo nauwgezet mogelijke beschrijving begonnen. Hoewel de tekst in opzet al in 1947 gereed was, heeft het tot 1959 geduurd voor dit grote werk het licht kon zien.

Deze lange periode van bewerking is de volledigheid ten goede gekomen; met grote zorg zijn ook de resultaten van de recente numismatische wetenschap er in verwerkt, tot en met de monografie van Herzfelder over de munten van Rhegion, waarvan het laatste deel pas in 1959 is uitgekomen.

Naar uiterlijk — papier, indeling, lettertype — komt deze catalogus het meest overeen met de grote publikaties van de American Numismatic Society. Jammer is misschien dat de platen, die uit 1947 dateren, niet sindsdien volgens modernere procédés zijn overgemaakt; vooral de moderne perfectie van het fotograferen van de munten zelf had tot meer bevredigende resultaten kunnen leiden.

Iedere munt wordt zeer nauwgezet beschreven, ook korte opmerkingen over de staat ontbreken niet. Hierop volgt in kleine letters een opgave van metaal, afmetingen, gewicht, denominatie, en onderlinge stand van de stempels. Dan volgt een opgave van herkomst, prijs en literatuur, eerst de eventuele publikaties van het stuk zelf, gevolgd door een lijst van publikaties van vergelijkbare exemplaren.

Het is misschien goed hier even stil te staan bij het doel en het nut van een dergelijke publikatie. Naar bekend was tegen het eind van de vorige eeuw door de Pruisische Akademie een groots opgezet plan ontwikkeld van een systematisch Corpus van Griekse munten, waarin alle bekende exemplaren zouden worden opgenomen, naar voorbeeld van het Corpus Inscriptionum en de Thesaurus Linguae Latinae. Dit plan heeft het wat verder gebracht dan de in dezelfde tijd opgezette Thesaurus Linguae Graecae, maar is toch na een paar delen, die steeds onvollediger werden, opgegeven. In de jaren dertig kwam toen een ander plan op, dit keer naar voorbeeld van het Corpus Vasorum: men zou trachten de munten per verzameling te publiceren. Zo ontstond de Sylloge Nummorum Graecorum, voor de oorlog begonnen in Engeland, in de oorlog voortgezet door het Kabinet te Kopenhagen, en na de oorlog in Duitsland met de publikatie van de collectie Von Aulock.

Het eigenlijke wetenschappelijke werk zou geconcentreerd moeten worden in monografieën, immers, het is onmogelijk een zeker inzicht in een bepaalde munt te krijgen, als men zijn plaats door middel van series stempelkoppelingen van alle bekende exemplaren, niet eerst heeft vastgesteld. In deze opvatting heeft de publikatie van een afzonderlijke verzameling alleen een oriënterende functie; het is voor de onderzoeker handig als hij snel kan overzien wat er in zijn gebied en daar omheen zoal geslagen is. De eerste delen van de Sylloge gaven dan ook een zo kort mogelijke tekst, niet meer dan een aanduiding van de voorstelling — die men immers beter zelf op de afbeelding kon inspecteren — gewicht, metaal, stempelstand en herkomst.

Maar voor de bewerker heeft deze wijze van publiceren iets onbevredigends; hij heeft het gevoel dat hij aan zijn collectie verplicht is een zo goed mogelijk gefundeerde volgorde en datering te geven. Hij is dus niet tevreden met een *communis opinio*, die immers haast altijd een *communis error* is, hij zal van elke serie, van elke munt de betreffende literatuur willen raadplegen, om een verantwoorde beslissing over de plaats van de munt en de serie te kunnen nemen. Heeft hij nu eenmaal de betreffende literatuur bij elkaar, dan spreekt het haast vanzelf dat hij die ook zal willen vermelden. Maar nu komt hij in tegenspraak met de oorspronkelijke

opzet van de publikatie van een collectie, die immers niet meer dan een voorlopig nut mag hebben; zijn catalogus krijgt de allures van een handboek. Maar dan toch wel een heel lacuneus handboek, immers, zijn volledigheid hangt af van de volledigheid van zijn verzameling. Naar mijn gevoel is Naster veel te ver gegaan op deze weg. Zo geeft hij bijvoorbeeld voor een exemplaar van de Romano-Campaanse munten, die min of meer toevallig in de collectie Hirsch prijken, immers, men zal ze eerder in een Romeinse collectie zoeken, een lange lijst van publikaties: Babelon, Bahrfeldt, Sambon, Grueber, Mattingly, Giesecke, Goedecke, Breglia, terwijl alleen het meest recente werk, *Early Roman Coinage* van Thomsen, het exemplaar zelf heeft gepubliceerd. Soms is deze kwasi volledige bibliografie wel handig, maar wanneer er over een gebied een echt volledige bibliografie bestaat, als die van het *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, zal men daar toch eerder in gaan bladeren. Dezelfde zucht naar volledigheid heeft ook de lijst van werken aan het begin bezwaard, zo lezen wij onder BMC een lijst van alle delen van de *Catalogus* van het British Museum, terwijl onder Head de door hem geschreven delen weer terugkomen, met een verwijzing naar BMC.

Maar in ieder geval, het is verheugend dat deze bijzonder mooie collectie een zo kundige beschrijver heeft gevonden.

J. P. GUÉPIN

Günther Albrecht, *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*. (Numismatische Studien Heft 6, Hamburg 1959).

Onder bovenstaande titel verscheen een dissertatie in de serie van studies, ondernomen door leerlingen van prof. Walter Hävernich, over de Duitse muntslag in de 10e en 11e eeuw. Als zodanig staat het huidige werk dan ook op één lijn met en lijkt sterk op, de dissertatie van Vera Jammer waarin de munten van Saksen onder de loupe werden genomen.

Doel van deze studies is bepaalde onderdelen van het grote door Dannenberg bestreken gebied nader te bestuderen, in het bijzonder vanuit de gezichtshoek der handelsbetrekkingen.

Op overzichtelijke en systematische wijze worden na een uitvoerig literatuuroverzicht en samenvattende inleiding achtereenvolgens de overgebleven akten en oorkonden kort besproken, waarna tot een bespreking van de geografische en chronologische verspreiding van de vondsten wordt overgegaan en conclusies hieruit worden getrokken.

Hierna volgt muntplaatsgewijs een bespreking van de munten, de munt-

heren etc. De diverse ateliers zijn hierbij in drie hoofdgroepen ingedeeld, te weten (1) Westelijk Neder-Lotharingen met als ateliers o.a. Luik, Maastricht, Brugge, Brussel, Hoei, Namen, Dinant en Antwerpen; (2) Keulen en omgeving waarin b.v. Keulen, Bonn, Aken en Duisburg en ten slotte (3) het Utrechts-Friese-gebied waarin naast de bekende ateliers Utrecht, Tiel, Deventer, Groningen, Dokkum, Stavoren, Bolsward, Leeuwarden en Winsum, ook de minder bekende als Zwolle, Garrelswaer, Rijnsburg (?) en Zutphen (?)

Een samenvatting en een overzicht van alle vondsten waarin de besproken munten voorkwamen besluit het werk, waarbij in een tweede boek, als bijlage, tal van vondstverspreidingskaarten en tabellen zijn gegeven.

Terecht wijst de auteur er in de aanvang van zijn boek op, dat voor het behandelde tijdvak eigenlijk de munten en de vondsten waarin zij voorkomen, de sleutel tot alle beschouwingen en studies moeten zijn. Immers in deze aan overgebleven schriftelijke stukken zo arme tijd komt het maar al te vaak voor dat van bepaalde steden munten bekend zijn zonder dat hiervan uit schriftelijke stukken blijkt, terwijl er omgekeerd geen munten bekend zijn van diverse der weinige steden waar blijkens de akten kan zijn gemunt, terwijl voorts muntslag reeds dikwijls clandestien plaats vond lang voordat het muntrecht officieel werd verleend.

Aangaande de verspreiding van de munten blijkt duidelijk, dat vrijwel de gehele muntproductie uit het genoemde gebied en tijdvak naar de Skandinavische- en Oostzeelanden is afgevoerd en zeer waarschijnlijk meer door handel dan door roof. Jammer is dat geen antwoord kon worden gegeven op de interessante vraag of een handelscontact tussen een bepaalde muntplaats en het Noorden direct of indirect verliep.

Veel aandacht wordt in het werk geschonken aan een statistische bewerking van het vondstmateriaal. Grafieken waarin de aantallen vondsten in een bepaald vondstgebied tegen de verbergingsstijd zijn uitgezet, geven interessante maxima en minima voor bepaalde perioden, die over diverse vondstgebieden genomen zeer goed samenvallen (de jaren ca. 1000, 1030 en 1060 vertonen zich b.v. als vrijwel universele maxima) en derhalve een beeld geven van de fluctuatie in de verbergingen en volgens de auteur in de economische betrekkingen tussen het muntfabricagegebied en het vondstgebied.

Hoewel deze wijze van weergeven vrij nuttig en verdienstelijk lijkt zou ik toch enkele bezwaren tegen de statistische verwerking naar voren willen brengen.

In de eerste plaats zijn de vondstdateringen meestal slechts op 10 jaar

nauwkeurig. Daar nu de aantallen vondsten ook per decennium zijn opgegeven, omvat dus het bij b.v. het verbergingsjaar 1050 gegeven aantal alle vondsten van 1041 t/m 1050, gemiddeld dus 1045. Gezien de dateringsfout kan dit dus evengoed 1035 of 1055 zijn, zodat m.a.w. elk punt van de grafiek naar weerszijden moet worden uitgesmeerd. Doet men dit, dan vlakken de toppen en dalen af en krijgen de figuren een veel minder uitgesproken zaagtandkarakter, worden meer vloeiend.

In de tweede plaats is m.i. door de auteur de zgn. „relatieve nulwaarde” voor de vondstaantallen genegeerd, een grootheid die speciaal bij de minder belangrijke vondstzones een rol gaat spelen. Voor deze laatste gebieden worden nl. maxima en minima gebaseerd op 3, 2, ja zelfs op 1 enkele vondst per 10 jaar! Hier speelt echter de toevalsfactor m.i. een zo grote rol, dat de genoemde conclusies aangaande extreme waarden niet mogen worden getrokken. Immers bij slechts 1 of 2 vondsten meer over voorafgaande of volgende decennia wordt het „maximum” volledig weggevaagd (of wordt zelfs een „minimum”).

Ook vraag ik me af of de totaalaantallen munten, of beter nog hun intrinsieke inhoud, niet veel belangrijker zijn dan de aantallen muntvondsten indien men de handelsrelaties wil beschouwen. In de gegeven grafieken telt nl. iedere vondst statistisch even zwaar. Vondsten met 10, 100 of 1000 munten van de bestudeerde categorie worden alle over één kam geschoren. Dezelfde opmerking geldt m.i. ook t.a.v. de beantwoording van de vraag met welk gebied één bepaalde muntplaats de intensiefste contacten onderhield. Ook hier toch zijn de aantallen munten (c.q. intrinsieke waarde) belangrijker dan de aantallen vondsten waarin enkele of meerdere munten van de muntplaats in kwestie voorkomen. (De auteur baseert zijn conclusies ook in dit opzicht op de vondstaantallen, vgl. blz. 131/2).

Zeer interessant zijn de door de auteur gegeven „activiteitsfactoren” voor diverse ateliers. Deze grootheid wordt verkregen door het totaal aantal gevonden munten van een muntplaats te delen door de totale tijd gedurende welke aldaar is gemunt. De auteur neemt aan, en m.i. terecht, dat van alle grotere ateliers eenzelfde percentage munten is teruggevonden, zodat deze grootheid inderdaad een maat voor de fabricage-activiteit van een atelier geeft. (Niet voor de economische betekenis, hiervoor moet weer de intrinsieke inhoud der munten worden beschouwd). Keulen blijkt qua activiteit met kop en schouders boven alle andere ateliers uit te steken, terwijl achtereenvolgens Tiel, Deventer, Groningen en Dokkum de volgende plaatsen bezetten. Voor een goed begrip dient te worden opgemerkt, dat deze factor geen maat is voor de

absolute zeldzaamheid van een munt uit zo'n atelier, daar een klein aantal munten geslagen in een zeer kort tijdvak, een hoog quotient kan opleveren. M.a.w. de gekozen rekenwijze geeft aan de ééndagsvlinder onder de muntplaatsen een hoge plaats op de ranglijst (b.v. Tiel).

Wat betreft de beschrijving van de afzonderlijke ateliers en hun munten geeft het boek in een kort bestek zeer veel wetenswaardige en nuttige gegevens. De aanduidingen van type, muntheer en periode zijn helaas hier en daar zeer summier en aan de typologie is bij de chronologische rangschikking niet al te veel aandacht geschonken, terwijl de vele verwijzingen in de tekst naar Dannenberg, Hävernick, Gaettens e.a. nummeringssystemen tezamen met de talloze voetnoten en verwijzingen daarnaar (7 à 8 per blz.) het lezen van de tekst niet bepaald gemakkelijk maken. Jammer is ook dat niet voor elk munttype de vroegste vondst is opgegeven, jammer te meer daar het materiaal de auteur ter beschikking stond.

Al met al geeft dit boek met zijn fraaie en duidelijke vondstkaarten en tabellen een interessant overzicht van de muntslag in Neder-Lotharingen en is door de verwerking van veel sinds Dannenberg's tijd bekend geworden materiaal een welkome aanwinst voor de bibliotheek van de beoefenaars van de numismatiek van de 10e en 11e eeuw. Doordat in de tabellen alle hoofdtypen van een zestigtal ateliers zijn afgebeeld en onderling streeksgewijs en in chronologische volgorde zijn gerangschikt, kan dit boek met zijn voortreffelijke indexen ook zeer geschikt worden gebruikt voor het determineren van de besproken munten en vormt het als zodanig een, zij het voor een beperkt gebied, zeer welkom werk, temeer daar het standaardwerk van Dannenberg moeilijk te verkrijgen en bovendien prijzig is.

A. T. PUISTER

H. Enno van Gelder et M. Hoc, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434—1713*, Amsterdam 1960.

Een nieuw boek over de reeds veelvuldig beschreven reeksen munten der Bourgondische en Oostenrijkse Habsburgse vorsten moet zich door bijzondere kwaliteiten rechtvaardigen. Naar mijn mening zijn de schrijvers hierin geslaagd. Uit de uitvoerige, doch zeer verspreide en moeilijk verkrijgbare literatuur, met veelal te uitgebreide historische en theoretische gegevens, hebben de schrijvers een „répertoire général” samengesteld. De munten van Philips de Goede tot Philips II zijn beschreven door Enno van Gelder, die van de Aartshertogen tot Karel III door Hoc.

Hoewel sprake is van Bourgondische munten vangt het boek aan bij Philips de Goede. De munten van Vlaanderen van Philips de Stoute en Jan zonder Vrees, uitgegeven vóór 1433, zijn niet opgenomen, omdat eerst Philips de Goede het muntwezen in de Nederlanden unificeert. Hij geeft munten uit van hetzelfde gewicht, hetzelfde gehalte en met dezelfde beeldenaar, slechts afwijkend in titulatuur, voor zijn gewesten Brabant (en Limburg), Vlaanderen, Henegouwen, en Holland (en Zeeland), waaraan nog altijd de naam vierlanders herinnert. De munten van de Oostenrijkse Habsburgers zijn beschreven van de „landen van herwaarts overe”, zoals deze door Karel V in 1548 werden verenigd in de Bourgondische Kreits. De Franche Comté behoort hier derhalve niet toe, volledigheidshalve zijn echter de daar geslagen navolgingen van de Nederlandse munttypen onder de Aartshertogen en Philips IV bij de beschreven munten opgenomen.

Aan elke vorst is een hoofdstuk gewijd, waarin na biografische gegevens vooraf een uiteenzetting van de van zijn voorganger overgenomen regelingen en van de nieuwe ordonnanties op het muntwezen wordt gegeven. Voorts zo volledig mogelijke lijsten van de geslagen aantallen van elke muntsoort in de onderhavige periode en een genummerde opsomming van de in dit regeringstijdvak geëxploiteerde munthuizen. Vervolgens worden de munten in chronologische volgorde beschreven en aangeduid met de Franse benaming; hun gewicht in grammen en het gehalte in duizendsten, de koerswaarde bij uitgifte van de munt in guldens, stuivers en mijten worden toegevoegd. Tenslotte worden de Nederlandse en Spaanse equivalenten van de Franse muntbenamingen vermeld.

Zeldzaamheidsgraden worden bij de munten niet aangegeven. De geslagen aantallen zijn echter niet bepalend voor de huidige zeldzaamheid. Hoewel Leeuwarden als 8e muntatelier van Karel V is vermeld en van sommige munten blijktens de Friese rekeningen zelfs tamelijk grote aantallen zijn vervaardigd, werden tot dusverre geen Friese munten van Karel V aangetroffen, daarentegen zijn wel bekend exemplaren van kleinere oplagen van andere provincies uit deze regeringsperiode.

De schrijvers hebben een nieuwe notatie toegepast. Van het hoofdtype van de munt worden de afbeeldingen op voor- en keerzijde beschreven. Vervolgens worden de uitgiften der verschillende munthuizen in de vooraf gegeven volgorde beschreven: bijv. de vierlander van Philips de Goede is nr. 9, dan is Brabant 9-1, Vlaanderen 9-2, Henegouwen 9-3 en Holland 9-4. Van elk type is veelal één, soms zijn meerdere exemplaren afgebeeld. Bij de nummering der muntplaatsen (provincies) is de volgorde aangehouden, waarin de namen der provincies voorkomen in de officiële titulatuur van de vorst. Antwerpen behoudt het gehele boek door no. 1,

de nummering van de andere munthuizen is veranderlijk. Philips II heeft het grootst aantal muntateliers nl. 18. Het gevolgde systeem bevredigt ten volle voor het vlug opzoeken van munten van willekeurige munthuizen. Aan het slot van elk hoofdstuk zijn de stedelijke en particuliere uitgiften behandeld, mits deze de naam van de landsheer dragen.

De beschreven varianten van elk munttype zijn beperkt tot de bewust aangebrachte stempelwijzigingen, zoals veranderingen in de samenstelling der kwartieren, wijziging in plaatsing der munttekens en verandering van interpunctie. Variaties in de omschriften zijn summier aangeduid en niet afzonderlijk beschreven. De betreffende letters zijn tussen haakjes geplaatst, d.w.z. deze kunnen geheel of gedeeltelijk ontbreken. Bij munten van Karel V, voorkomend met verschillend lettertype is aangegeven of de tekst in gotische, semi-gotische of latijnse letters voorkomt.

Het zal wel een eeuwige strijdvraag in de numismatiek blijven hoever de aanduiding van varianten moet gaan, zolang men niet tot herkenning van elke afzonderlijke stempel overgaat, zoals Moquette deed bij de beschrijving van de bonken en duiten van Nederlands-Indië. Van de munten van Philips II is bekend dat de door Van den Manacker gesneden stempels aan de andere munthuizen ter navolging beschikbaar werden gesteld. Spoedig vertonen de munten de hand van de plaatselijke stempelsnijder en diens individuele artistieke opvattingen. Door de zorgvuldige keuze uit het gehele tijdvak van 1557 tot 1592 van de afbeeldingen der Philipsdaalders en de onderdelen is deze lijn heel duidelijk te volgen.

De schrijvers geven in hun overzicht een welkome aanvulling op en samenvatting en verbetering van de verouderde handboeken als Van der Chijs, De Witte, Chalon e.d., daar de sedertdien ontdekte munten zijn opgenomen en voorts worden de kleinere weinig bekende denominaties met de juiste benaming vermeld. Vooral voor de literatuur over de Vlaamse en Doornikse munten in de verspreide artikelen van Deschamps de Pas, Hoc en Cochetoux is dit boek een welkome vervanging. Verder zijn de Statenmunten van 1577, geslagen in Noord- en Zuid-Nederland, thans in één boekwerk verenigd. Achter elke munt is bij de beschrijving het nummer in de betreffende handboeken vermeld, of indien het een latere ontdekking betreft, is andere documentatie aangegeven.

Al met al is de numismatische literatuur verrijkt met een boek, waar zowel historici als verzamelaars vreugde aan zullen beleven, temeer daar voor de goed verzorgde en duidelijke afbeeldingen, speciaal van de kleine denominaties, die in den regel het slechtst zijn bewaard, schrijvers zich de moeite hebben getroost de beste exemplaren uit de kabinetten van Brussel, Den Haag, Parijs en Wenen te selecteren. Voor verzamelaars, die meer

van de historie, achtergronden, muntmeesters, stempelsnijders, e.d. willen weten, blijft raadpleging van de standaardwerken noodzakelijk. Voor dit doel is een uitgebreide literatuurlijst opgenomen. Dat de laatst bekende gegevens verwerkt zijn, blijkt uit het opnemen van de collectie Vernier van gouden Vlaamse munten in het Museum van Rijssel, die eerst in 1958 toegankelijk werd.

Bij het raadplegen van verzamelde aantekeningen en vergelijken van munten uit eigen collectie kom ik tot de volgende opmerkingen.

Bij het vermelden van de gewichten in grammen en het gehalte in duizendsten komen afrondingsverschillen voor, die voor de kleinere munten enkele honderdste grammen, voor de grotere denominaties enkele decigrammen bedragen, b.v. de Philipsdaalder weegt wettelijk 34,46 gram en niet 34,27 gram; de Statendaalder weegt wettelijk 30,64 gram en niet 30,47 gram. Het ware gewenst de originele gewichten in aantallen per troois mark en het gehalte in penningen of karaten aan te geven, temeer daar bij dezelfde aantallen per troois mark Enno van Gelder en Hoc verschillende gewichten in grammen vermelden.

Bij nr. 23 de dubbele patard van Karel de Stoute staat als gehalte vermeld 0,798, dit is 10 penningen koningszilver. Het gehalte is echter 11 penningen koningszilver en moet luiden 0,878.

Bij 169-6, Philipsgulden van Karel V kunnen de lelies achter intercede en de lelie voor pro ontbreken. Is niet als variant aangegeven.

Bij 210-11, Philipsdaalder, omschrift II, komt voor de tekst Philippus. D:G. Hisp.Ang.Z Rex Co.Hol.rozet/1557/. Het voorkomen van de Z en de rozet op die plaats zijn niet als variant opgenomen.

Bij 211-11a $\frac{1}{2}$ Philipsdaalder staat op de afbeelding Co Col, de tekst geeft uiteraard Co Hol., doch de variant Col is niet vermeld.

Bij 233-2, Duit Philips II van Maastricht komt voor aditor i.p.v. adiutor. Dit is niet als variant opgenomen.

Bij 279b, Oord van Utrecht 1579, + voor Phs en + voor Mon en + achter Tra staan wel op de afbeelding, doch zijn niet in de tekst vermeld.

Bij 298-2 Oord Maastricht van de Aartshertogen komt voor DE i.p.v. DEI. Deze variant is niet aangegeven.

De schrijvers en de firma Schulman komt onze dank toe voor de uitgave van dit fraai verzorgde boek, dat een aanwinst is voor de numismatische literatuur.